

АНТИЧКИ КОРЕНИ ЕВРОПЕ

Др Илија Бабић*

Rezime: Autor u radu prvenstveno objašnjava poreklo imena Evropa. Zatim sistematski izlaže glavne doprinose antičke grčko – rimske kulture današnjoj Evropi (stvaranje pojma građanina, rađanje filozofije i nauke). Osvetljava uticaj rimskog prava koje je, oličeno u *Corpus iuris civilis* – u (Justinijanovom zakoniku) recipirano (preuzeto) u evropsko kontinentalno pravo., i ulogu hrišćanstva u nasleđu Evrope.

Ključne reči: Grčko-rimska antička kultura; poreklo imena Evropa; Aleksandrijska biblioteka; recepcija rimskog prava; hrišćanstvo.

1. Uopšte

O korenima Evrope raspravlja se češće kako Evropska unija dobija sve više obrise složene države. Pitanje je odakle drvo Evrope vuče svoje jako korenje, odnosno koje sokove (nasleđe) je preuzelo iz dalekih vremena i da li se moglo samoniklo razvijati? Odgovor na ovo pitanje uopšteno je dat u preambuli Ugovora iz Lisabona¹ koji se poziva na kulturno, versko i humanističko nasleđe Evrope². Nasleđe Evrope se naziva i njenim korenima. Koreni Evrope nalaze se u antičkoj civilizaciji. Antička civilizacija, začeta u državama Sredozemnog mora, u I milenijumu pre naše ere, prestala je da postoji posle trajanja više od jednog milenijuma. Žilavo i vitalno stablo

* Редовни професор Правног факултета Универзитета у Бањој Луци

¹ Ugovor iz Lisabona o izmeni ugovora o Evropskoj uniji o formiranju Evropske zajednice – dokument 2007/C 306/01, objavljen je u „*Journal officiel de l'Union européenne*“, C 306/01 od 17. decembra 2007. Predstavnici država članica Evropske unije su ovaj ugovor potpisali u Lisabonu 13. decembra 2007. godine.

² Janjević, Milutin, *Reformski ugovor EU iz Lisabona*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, strana 20.

Evrope je ne samo bilo posađeno nego je, i pored propasti antičke civilizacije, i dalje raslo.

Ne postoji potpuna saglasnost o tome šta su sve koreni Evrope, odnosno na čijem je najznačajnijem nasleđu je nastala današnja Evropa.

Jedno mišljenje smatra da korene Evrope čine antička helenska kultura, rimsko pravo i hrišćanstvo (iako ono nije navedeno u preambuli Nacrta Ustava Evrope)³. Drugo mišljenje nalazi koren hrišćanskog sveta Evrope u Grčkoj, Rimu i judaizmu⁴. Treće mišljenje ističe da je nesumnjiv doprinos Evropskoj civilizaciji Grčke, Rima, Palestine i hrišćanstva, ali da se previđa doprinos Arapa koji bi se po značaju mogao meriti sa ostalima. Osim toga, prava priroda hrišćanskog uticaja nije tako jasna – „bilo šta što je dobro i pristojno pripisuje se hrišćanstvu“⁵.

I samo ime Evropa je nasleđeno iz antičkog perioda.

2. Poreklo imena Evropa

Ime Evropa etimološki vodi poreklo iz ranoantičkog perioda. Za vreme Dioklecijana (rimski car od 284. do 305) i Konstantina Velikog (285 – 337) Trakija je označena kao „Evropa“⁶. „Europos“ u Tesaliji označava jedan, a u Makedoniji dva grada i još jednu reku u Tesaliji.⁷ Smatra se da je reč Evropa prvi upotrebio grčki pesnik Hesiod (kraj VIII i početak VII veka)⁸. U svoje čuveno delo Postanak, značaj i odnosi božanskih sila (Kosmogonija i teogonija) on je uvrstio boginje Evropu i Aziju⁹. Herodot u Istoriji navodi: „A za Evropu niko ne zna da li je sa svih strana okružuje more, ni ko joj je dao ime i po kome. Jedino možemo da pretpostavimo da je ova zemlja dobila ime po Evropi iz Tira, dok ranije nije uopšte imala nikakvog imena, kao i ostale zemlje“¹⁰.

³ Vipšicki, Eva, Mesto antičkog doprinosa u kulturnom nasleđu evropske civilizacije, članak u Zborniku *Evropska civilizacija*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, strana 15.

⁴ Norman, Dejvis, *Evropa – jedna istorija*, Vega media doo, Novi Sad, 2005, strana 15.

⁵ Kolmen, Džon, *Savest Evrope*, Vega media, Novi Sad, 2003, strana 25.

⁶ Šmale, Wolfgang, *Istorija evropske ideje*, Klio, 2003, strana 17.

⁷ *Ibidem*, strana 15.

⁸ Le Gof, Žak, *Priča o Evropi*, Službeni glasnik, Beograd, 2005, strana 18; Buhvald, Wolfgang;

Holveg, Armin; Princ, Oto: *Pisci, fi lozofi, teoloji - antike i srednjeg veka*, Dereta, Beograd, 2003, strana 134.

⁹ Hesiod, *Poslovi i dani*, Matica Hrvatska, 1970, strana 101.

¹⁰ *Herodotova istorija*, Matica Srpska, Novi Sad, 1988, knjiga IV, 45 strana 291.

Etimologija imena Evropa nije do kraja razjašnjena. Tako se tvrdi da je reč Evropa izvedena je iz semitske reči “ereb”. Feničanski jezik se ubraja u semitske. U odnosu na Fenikiju Grčka se nalazila u podnožju zalazećeg sunca, pa su za taj prostor koristili izraz, “ereb”. “Ereb” znači veče, zaći, mračan¹¹. Za Asirce je reč “asis” označavala svetlo, ono što osvetljava: ono što je tamo gde sunce izlazi - Azija.¹² Na antičkim grčkim prostorima “Evropa” je značila nešto “što gleda nadaleko, što se ori”.

Ime “Evropa” se delimično ukršta sa mitom o otmici Evrope. Prema rasprostranjenom mišljenju, ime našeg kontinenta potiče iz grčke mitologije¹³. U Evropi i biku, koja se pripisuje Mošusu od Sirakuze i Metamorfozama rimskog pesnika Ovidija, Evropa je ovekovečena kao naivna princeza koju je zaveo Otac svih bogova. Prema grčkom mitu, kćerka feničanskog kralja Agenora Evropa igrala se na feničanskoj morskoj obali (sada južni Liban). Opčinjen njenom lepotom Zevs se pretvorio u bika¹⁴, približio se Evropi, privoleo je da mu sedne na leđa i odneo je na Krit. U Kritu joj se prikazao kao Zevs, a Evropa se obnažila i podala mu se. Evropa je Zevsu rodila tri sina: Minosa, Radamonta i Sarpedona a zatim se udala za kritskog kralja Asteriosa koji je usvojio njenu decu i zaveštao im svoje kraljevstvo. Po njoj je nazvan kontinent Evropa¹⁵.

Po jednoj od verzija ovog mita bik (Zevs) se na Kritu pretvorio u orla i u tom obliku silovao Evropu u senci vrba¹⁶. Na novčiću iz kritske Kortine Evropa je, naime, prikazana kako sedi na vrbovoj grani, “sa korpom od vrbovog pruća u ruci, i kako vodi ljubav sa orlom”. Evropa nije samo Evrope, “ona širokog lica”, to jest Mesec, nego i “Eu - rope”, ona od kićenih vrba¹⁷.

¹¹ Šmale, Wolfgang, *op. cit.*, strana 15

¹² Hofbauer, Hanes, *Proširenje EU na istok*, Filip Višnjić, Beograd, 2004, strana 16.

¹³ Dejvis, Norman, *Evropa - jedna istorija*, Vega media, Novi Sad, 2005, strana XXII.

¹⁴ Bik simbolizuje mušku rasplodnu snagu, rodnost, kraljevsko dostojanstvo, vlagu kao prirodnu moć kada postaje lunaran i kada ga jašu boginje meseca poput Astarte i Evrope, pri čemu označava kroćenje muške i životinjeske prirode – Cooper Jean Campbeli, *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*, Prosveta – Nolit, Beograd, 1986, strana 13. Bik je. Uglavnom, predstavljan kao beli bik a opisivan da miriše na ruže ili drugo mirišljivo rastinje. U starom i srednjem veku Evropa i bik su slikani kako se miluju - Šmale, Wolfgang, *op. cit.*, strana 29.

¹⁵ Schvab, Gustav, *Najlepše priče klasične starine*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989,

st. 28 - 32.

¹⁶ Kuncevič, Pjotr, *Legenda Evrope*, Klio, Beograd, 2007, strana 17.

¹⁷ Grejvz, Robert, *Bela boginja*, Dosije i Službeni list SCG, Beograd, 2004, strana 169.

Vrba je drvo čarobništva i označavala je peti mesec u godini. Broj pet V bio je posvećen rimskoj mesečevoj boginji Minervi.¹⁸

Po drugoj verziji mita na Kritu se Zevs sjedinio sa Evropom u Diktejskim pećini ili u Gortini pod platanima. Da bi ovekovečio ovu ljubav Zevs je naredio da kritski platani nikad ne gube svoje lišće i da deo sveta kome pripada ostrvo Krit nosi ime Evropa. Ističe se i verzija mita po kojoj se Zevs sjedinio sa Evropom u jednoj beotskoj pećini i da joj je za čuvara postavio psa. Na rastanku Zevs je Evropi poklonio lovačko koplje koje uvek pogađa cilj i skupoceni nakit¹⁹. U grčkoj mitologiji razne boginje su imale naziv Evropa. Otmica Evrope je uspostavila mitsku vezu između starog Egipta i stare Grčke. Možda je Evropina radoznalost (koja je bila uzrok njene propasti) dovela do osnivanja nove civilizacije (na zapadu), pored postojeće i poznate na istoku, koja će poneti njeno ime i proširiti se na celom poluostrvu²⁰.

3. Antička grčko-rimska kultura

3.1. *Uopšte*

Uobičajeno je da se kao antička kultura smatra grčko i rimsko nasleđe stvarano od I milenijuma stare ere do propasti antičkog sveta.²¹ Ističe se da iako je Rimsko carstvo pokorilo Grčku, ono je iz grčke kulture preuzelo najznačajnija dostignuća zbog čega se opravdano smatra da čine jednu a ne dve civilizacije²². Zapaža se opravdano da svaki obrazovani Evropljanin doživljava Grčku kao svoju domovinu. Za nauku i umetnost “ono što zadovoljavajući naš život daje mu smisao i služi mu kao ukras, za nj znamo da vodi svoje poreklo iz Grčke, neposredno ili posredno – zaobilaznim putem preko Rimljana”²³.

Previđa se, ne manje važno, još starije nasleđe drevnog Egipta ali i drugih istočnih civilizacija na kojima takođe počiva savremena evropska kultura. U IV milenijumu pre naše ere pojavila su se dva egipatska kra-

¹⁸ *Ibidem*, strana 170.

¹⁹ Srejšević Dragoslav i Cermanović – Kuzmanović Aleksandrina, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1992, str. 154. i 155.

²⁰ Dejvis, Norman, *op. cit.*, str. XXII i XXIII.

²¹ Vipšićka Eva, *op. cit.*, strana 15.

²² Vipšićka Eva, *op. cit.*, strana 15.

²³ Fridrih Hegel, Georg Vilhelm, *Istorija filozofije, knjiga prva*, Beogradski izdavačko – grafički zavod, Beograd, 1975, strana 125.

ljevstva – jedno u delti Nila (Donji Egipat), a drugo duž doline Nila (Gornji Egipat). Oko 3100. godine pre naše ere ova kraljevstva su ujedinjena. Posle 1000. godine pre naše ere Egipat je pripao Asirskom i Persijskom carstvu²⁴. Godine 322. p. n. e. Aleksandar Makedonski je od Egipta napravio provinciju Makedon. Egipat je, najzad, 30 g. p. n. e. postao rimska provincija i nestao iz istorije²⁵.

Istorija grada Aleksandrije ilustruje povezanost egipatske, grčke a kasnije i rimske kulture u jednu celinu. Aleksandrija je preko 2000 godina bila najveći grad u Egiptu, a postala je i najveća luka u zemlji. Za vreme Ptolomeja I (304 - 284. g. p. n. e.) bila je i prestonica (umesto Memfisa). Jedno od sedam svetskih čuda antičkog sveta je bio i svetionik u luci izgrađen 280. g. p. n. e.)²⁶.

3.2. Trajanje antičkog perioda

Ne postoji saglasnost do kada je trajao antički svet. Po jednom mišljenju antički svet je nestao oko 400. godine, kada su otpočele invazije Germana, ili 476. padom Zapadnog rimskog carstva.²⁷ Po drugom mišljenju kraj antičkog sveta dogodio se od V do VII veka naše ere²⁸. Treće mišljenje kraj antičkog sveta smešta između VI i poznog X ili ranog XI veka. Opravdano se, naime, konstatuje da oko 500. godine „rimske carske vlasti više nije bilo na zapadu, ali su ostali vidovi rimske kulture i prakse opstali i gotovo uopšte nisu pogođeni izmenjenim političkim institucijama: godine 500. Evropa je bila postimperijalna, ali ne i postrimska“²⁹.

3.3. Aleksandrijska biblioteka – izgubljeno zaveštanje antike

Za vreme Aleksandrove vladavine Ptolomej I je osnovao najveću biblioteku antike – Aleksandrijsku biblioteku. Ona je čuvala svekolika antička znanja i onda kada su nestala carstva koja su gu iznedrila. Biblioteka (i sa njom povezan Muzej – institucija posvećena oblastima pod okriljem

²⁴ Grupa autora, *Ilustrovana istorija sveta*, Reader s Digest i Mladinska knjiga, Beograd, 2007, strana 156; Brajer Entoni i grupa autora; *Stari svet*, prvi tom, Narodna knjiga, Vuk Karadžić i Rad, Beograd, 1984, strana 53.

²⁵ Djurant Vil, *Istorija civilizacije – Istočne civilizacije, knjiga I*, Vojnoizdavački zavod i Narodna knjiga, Beograd, 2004, strana 222.

²⁶ Grupa autora, *op. cit.*, strana 20.

²⁷ Vejn, Pol, *Grčko - rimsko carstvo*, Svetovi, Novi Sad, 2006, strana 670.

²⁸ Vipšicka, Eva, *op. cit.*, strana 15.

²⁹ Smit, M. H. Džulija, *Evropa posle Rima*, Clio, 2006, strana 6.

muza) je bila svestrana (prikupljala je knjige svih vrsta sa svih strana) i javna.³⁰ Ona je povezala egipatsku kulturu sa grčkom i još kasnije sa rimskom. Nije tačno utvrđeno koliko je knjiga imala i kako je i kada skoro u potpunosti uništena. Tako se tvrdi da je “biblioteka imala oko 700.000 knjiga”³¹ (tj. svitaka). Suptorno tome, ističe se da je u glavnoj biblioteci bilo 490.000 svitaka, a u “biblioteci ćerki” 42.800.³²

U vreme kulturnog zenita Aleksandrije Biblioteka je okupila vrhunske filozofe i naučnike (Euklid – osnivač geometrije: sačinio je udžbenik geometrije iz koga su ljudi učili tokom sledeća dvadeset tri veka; Straton – vodeći fizičar tog vremena; Eratosten – geograf čiji su proračuni o obimu zemlje bili začuđujuće tačni: kartografisao je zemlju i utvrdio da se do Indije može stići tako što će se ploviti na zapad od Španije; Herofil – pionir u izučavanju anatomije koji je ustanovio da je da je mozak a ne srce središte pameti; Apolonije iz Perga – matematičar koji je odredio oblike preseka kupe; Ptolomej . astronom i geograf čija je geocentrična teorija bila na snazi hiljadu i petsto godina; Arhimed koji je došao iz rodne Sirakuze da jedno vreme boravi u Aleksandriji: tokom rada u Biblioteci izumeo je pumpu za vodu koja se i danas koristi u Egiptu za navodnjavanje; Hiparh – astronom koji je kartografisao sazvežđa i izvršio procenu sjajnosti zvezda; Dionizije Tračanin – filolog koji je razvrstao delove govora; Galen – koji je u evropsko i svetsko nasleđe ostavio osnove lečenja i anatomije koje su vladale do renesanse itd).³³

Među ovim velikanima bila je samo jedna velika žena, poslednji naučnik Biblioteke - Hipatija, matematičar, astronom i fizičar rođena 370. godine naše ere. Bila je, osim toga, veoma lepa i odbijala ponude da se uda. Slobodno se kretala kroz muške delokruge u vreme kada žene nisu imala nikakvih prava i smatrane objektom prava svojine. Iako je bila u ličnoj opasnosti nastavila je da predaje i objavljuje. Aleksandrijski patrijarh Ćiril ju je mrzeo jer je rana crkva nauku poistovećivala sa paganstvom. Godine 415. Hipatiju je, kada je odlazila u Biblioteku, presrela razjarena gomila Ćirilovih parohista – “Oni su je svukli sa kočije, strgli joj odeću i, naoružani oštrim školjkama zvanim petrovo uvo, živu odrali do kostiju. Posmrtni ostaci su joj spaljeni, dela su joj uništena, a ime zaboravljeno. Ćiril je, međutim, postao

³⁰ Kason, Lajonel, *Biblioteke starog sveta*, Clio, Beograd, 2004, str. 35.

³¹ *Ibidem*

³² Kason, Lajonel, *op. cit.*, strana 40.

³³ Segan Karl, *Kosmos*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1982, str. 18, 19 i 334; Kason, Lajonel, *op. cit.*, str. 36 i 37; Entoni, Brajer i grupa autora, *op. cit.*, str. 250.

svetac”³⁴. Vil Djurant, međutim, navodi da je “Ćirilo vukao Hipatiju po ulicama dok nije umrla (415. godina n.e.)”³⁵.

Aleksandrijska biblioteka je, po jednom mišljenju, uništena ubrzo posle Hipatijine smrti tj. 415. godine³⁶. Po drugom mišljenju Biblioteka je delimično uništena 48. godine p. n. e. kada je Cezar branio Kleopatru od njenih protivnika, a kraj Biblioteke dogodio se verovatno oko 270. godine kada se car Aurelije upleo u oštar sukob u Aleksandriji. Treće mišljenje ističe da su Biblioteku spalili Arapi, koji su Aleksandriju zauzeli 641. godine nove ere³⁷.

Sačuvan je samo mali broj rukopisa iz Biblioteke i nešto knjnih fragmenata. Poznat je jedan broj naslova knjiga koje su uništene, ali u većini slučajeva ne znamo ni naslove ni autore. Tako je poznato da je na polici Biblioteke stajala knjiga astronoma Aristarha Samosaćanina u kojoj se tvrdilo da je zemlja jedna od planeta, da sa ostalima kruži oko Sunca i da su zvezde veoma daleko. U uništenoj trotomnoj Istoriji sveta sveštenika Berosa samo u prvom tomu govorilo se o razdoblju od postanja do potopa koji je, po mišljenju ovog pisca, trajao četiri stotine trideset dve hiljade godina. Od sto dvadeset tri Sofoklove drame sačuvano je samo sedam, a slično je is a delima Eshila i Euripida.³⁸

Uništenje Biblioteke je neprocenjiv i dalekosežan gubitak za celokupno čovečanstvo. Ogroman deo dotadašnjeg pamćenja, otkrića i ideja antičkog sveta je nepovratno izgubljeno.

3.4. Nastanak pojma građanina. Rađanje filozofije i nauke

U antičkim grčkim gradovima – polisima nastao je pojam građanina (on nije obuhvatao robove, koji su smatrani oruđima za rad) i začela se građanska država. Svojstvo građanina je, međutim, mogao imati onaj ko se rodio u polisu. U Atini V i IV veka p. n. e. čak je i vojskom komandovao kolegijum od 10 stratega (što je bio i način njene građanske kontrole), a osim toga sudsku vlast su, takođe, vršili građani. Naime, u antičkog Grčkoj nisu postojale stranke te se vlast prvenstveno vršila preko skupštine građana. Zbog toga je besednička veština bila osnovno sredstvo u političkoj igri³⁹.

³⁴ *Ibidem*, strana 335; uporedi, Djurant Vil, *op. cit.*, strana 222.

³⁵ Djurant Vil, *op. cit.*, strana 222.

³⁶ Segan Karl, *op. cit.*, strana 335.

³⁷ Grupa autora, *op. cit.*, strana 20.

³⁸ Segan Karl, *op. cit.*, str. 20 i 335.

³⁹ Vipšicka Eva, *op. cit.*, str. 17 – 19.

U antičkoj Grčkoj, koja je stvorila brojne i danas poznate mitove, mislioci su sve više izgrađivali slobodno shvatanje sveta. Oni su našli snage da se odvoje od mitova, i malo po malo izgrade filozofsko shvatanje sveta. Izraz filozofija nastao je od grčkih reči *philos* (“ljubav prema”) i “*sophia*” (mudrost), a prvi ga je upotrebio Pitagora (570 – 500. p. n. e.). On je smatrao da se ljudi mogu svrstati u tri tipa: one koji vole zadovoljstvo, one koji vole delanje i one koji vole mudrost. Za njega je cilj mudrosti napredovanje ka religiozno shvaćenom spasenju.⁴⁰ Filozofija je stvorila nematerijalno božanstvo. Božanstvo postoji izvan sveta, ono je “prvi uzrok i cilj svega što postoji”⁴¹, a razlikovalo se od do tada brojnih i tradicionalnih bogova. Na takvom shvatanju grčke filozofije zasnovana je i hrišćanska religija.

U grčkoj filozofiji se izgrađuje racionalizam⁴², pravac u filozofiji koji teorijske i praktične problem rešava sa gledišta uma, mišljenja. Racionalizam i kritičko mišljenje u filozofiji omogućilo je Grcima da stvore osnove nauke. Pre toga civilizacije Mesopotamije i Egipta to nisu mogle učiniti. One su došle do niza otkrića i podataka o svetu, ali nisu stvorile nauku. Samo prikupljanje informacija ne čini nauku. Nauka nastaje kada čovekov um izvrši sintezu i objašnjenje prikupljenih podataka, što, ipak civilizacije Mesopotamije i Egipta nisu bile u stanju da učine⁴³.

Grčka antička filozofija utkana je u filozofiju i nauku Evrope ali i čovečanstva. Pojedini grčki filozofi su, međutim, više nego drugi trajno obeležili evropsku filozofiju i nauku i bili njena osnova. Tako je Sokrat (470 - 400. g. p. n. e) pravo na samosvesno mišljenje uzdigao do principa. Sokratov učenik Platon (428 - 348. g. p. n. e) utemeljuje filozofsku nauku kao nauku⁴⁴. Njegova filozofija je usmerena na intelektualni, natčulni svet. Prava suština čoveka je njegova duhovna suština. Hrišćanska religija je preuzela ove ideje i na njima zasnovala veći deo svog učenja. Aristotel (384 - 322. g. p. n. e) je Platonov učenik i jedan od najdubljih naučnih genija koji se ikad pojavio⁴⁵. On je prodro u celinu realnog univerzuma i njihovo obilje podveo pod pojmove tako da “vrlo mnoge filozofske nauke imaju da

⁴⁰ Riz Viljem, *Filozofija i religija*, Dereta, Beograd, 2008, str. 232 – 236, 653 i 654.

⁴¹ *Ibidem*, str. 22.

⁴² O racionalizmu vidi potpunije: Simon, Blekburn, *Oksfordski filozofski rečnik*, Svetovi, 1999, Novi Sad, strana 358 i Grupa autora, *Filozofijski rečnik*, u redakciji Vladimira Filipovića, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984, str. 277 i 278.

⁴³ Vipšicka Eva, *op. cit.*, strana 23.

⁴⁴ Fridrih Hegel Georg Vilhelm, *Istorija filozofije II*, Beogradski izdavačko – grafički zavod, Beograd, 1975, strana 139 – uporedi Riz Viljem, *op. cit.*, str. 655. i 656.

⁴⁵ Riz Viljem, *op. cit.*, strana 44.

zahvale njemu za svoj postanak i svoju samostalnost⁴⁶. Hegel ističe da ako iko, Platon i Aristotel se moraju nazvati učiteljima ljudskog roda⁴⁷.

4. Rimsko pravo

4.1. Uopšte

Rimsko pravo stvorilo je sistem prava univerzalne vrednosti koji je, oličen u Justinijanovom zakoniku (Corpus iuris civilis), sačuvan i prenet potomstvu.⁴⁸

Justinijanov zakonik čine: Novus Codex Iustinianus (zbornik carskih konstitucija izdatih pre Justinijana koje su nešto izmenjene u skladu sa novim potrebama života) koji je stupio na snagu 528. godine; Digesta⁴⁹ (kodifikacija ius – a, pravnčkog prava), najvažniji i najobimniji deo Zakonika, stupila na snagu krajem 533. godine; Institutiones – Institucije (zvaničan udžbenik koji ima zakonsku snagu za studente prava, a za osnovu je imao Gajeve Institucije) koji je stupio na snagu, takođe, 533. godine, ali pre Digesta; Codex repetitae praelectionis (prerađeni Zbornik, Zbornik ponovnog čitanja) koji je stupio na snagu 534. godine i Novellae (oko 170 novih zakona) donesene posle stupanja na snagu Zakonika.⁵⁰

Corpus iuris civilis je najznačajniji i najuticajniji pravni zbornik u istoriji. Osnovano se ističe da, posle Biblije, nijedna druga knjiga nije ostavila dublji trag od Corpus Iuris Civilis - a⁵¹. Recepcija rimskog prava započeta je u Italiji u XII veku gde Corpus iuris civilis postaje pozitivno pravo. U istom veku recepcija rimskog prava obuhvata delove Francuske i Španije, a u XIII veku širi se na Portugaliju, Švajcarsku, Holandiju, Škotsku itd. Najkasnije se recepcija rimskog prava odigrala u Nemačkoj, tek u XV veku ali je recipirano rimsko pravo najduže važilo – sve do stupanja na snagu Nemačkog građanskog zakonika (donesen je 1896, a stupio na snagu 1900. godine. Rezultat recepcije jeste nastanak zajedničkog opšteg prava Evrope (ius commune).⁵²

⁴⁶ *Ibidem*, strana 243.

⁴⁷ Fridrih Hegel, Georg Vilhelm, *op. cit.*, strana 243.

⁴⁸ D Antrev Alesandro, *Prirodno pravo*, CID, Podgorica, 2001, strana 23.

⁴⁹ Na grčkom: Pandekta.

⁵⁰ Stanojević Obrad, *Rimsko pravo*, Službeni list SCG, Beograd, 2004, str. 115 – 117.

⁵¹ D Antrev Alesandro, *op. cit.*, strana 23

⁵² Vodinić Vladimir, *Građansko pravo – uvodne teme*, Nomos, Beograd, 1991, strana 110 i 111.

Recepcija nije obuhvatila celokupno rimsko pravo ni u zemljama gde je bila najpotpunija. Prvenstveno je recipirano rimsko pravo ali i procesno pravo, krivično pravo i delovi državnog prava. Iz rimskog prava se u najmanjom meri preuzimalo porodično pravo, nasledno pravo i prava na zemljištu jer su ovi odnosi bili uređeni posebnim zakonima ili su se na njih primenjivali običaji.⁵³

Recepcija rimskog prava bila je ubrzana pojavom pravnih studija. Prve pravne studije u srednjem veku izučavale su Corpus iuris civilis, a prvenstveno njegov najznačajniji deo – Digeste. Digeste su pronađene u vreme požara u gradu Amalfiju (Italija) u XII veku⁵⁴ i čini se da je i ova činjenica inspirisala renesansu u pravu.

Renesansa rimskog prava započeta je u Bolonjskoj školi glosatora u XII veku. Škola je dobila naziv po beleškama između redova (glossa interlinealis) i pored teksta (glossa marginalis).⁵⁵ Ubrzo su, posle Bolonje, osnovane i druge pravne škole u Sijeni, Padovi, Napulju, Perudi, Valjadolidu, Salamanki, Tuluzu, Orleanu i drugim gradovima.

Rad glosatora su, od sredine XIII do XVI veka, nastavili postglosatori, kojima su glose bile bliže od originalnog Justinijanovog zakonika. Oni su prilagodili rimsko pravo potrebama života, stvorili niz načela i opštih pojmova. Brojne izreke koje se pripisuju Rimljanima su, ustvari, delo postglosatora.⁵⁶ Rimsko pravo zatim proučavaju i kasnije pravne škole: škola “elegantne jurisprudencije”, škola prirodnog prava, istorijskopravna škola i pandektisti.

4.2. Recepcija rimskog prava u Srbiji

Recepcija rimskog prava u Srbiji, u početku, odigrala se posredno, preko zbornika crkvenog prava – Nomokanona (Krmčije, Zakonopravila) Svetog Save. Sveti Sava je 1219. godine preradio i preveo poslednju “Fotijevu” obradu Nomokanona iz 883, sa docnijim komentarima XII veka: Aristina i Zonare. Lično je delo Svetog Save što je u Nomokanon, osim izvoda iz Justinijanovih Novela, uvršten tzv. “Mojsijev zakon” (glava 48 i

⁵³ *Ibidem*, strana 115.

⁵⁴ Uporedi: Vile Mišel, *op. cit.*, str. 6 i Stanojević, Obrad, *op. cit.*, strana 125.

⁵⁵ Prvi komentator Digesta bio je pravnik i filolog Irnerius 1050 – 1130 – vidi: Stanojević, Obrad, *op. cit.*, strana 125.

⁵⁶ Stanojević, Obrad, *op. cit.*, strana 129.

ceo Prohiron - zbornik vizantijskog građanskog i krivičnog prava i postupka).⁵⁷

Snažan uticaj rimskog (vizantijskog) prava prepoznaje se u Dušanovom zakoniku. Dušanov zakonik donet je na saboru u Skoplju 21. maja 1349. godine u prisustvu samog cara, patrijarha srpskog Joanikija i najviših duhovnih i svetovnih velikodostojnika. Godine 1354. u Seru Zakonik je dopunjen novim odredbama.⁵⁸

Opštepoznato je da originalni tekst Zakonika nije sačuvan. Do sada je pronađeno 25 prepisa.⁵⁹ Numeracija članova u prepisima Zakonika nije ista ili nedostaje⁶⁰. U Zakoniku se nalazi mali broj odredaba obligacionog prava ali i građanskog prava uopšte.⁶¹ "I te pojedine odredbe stoje usamljene, bez veze jedna s drugom".⁶² One se, međutim, mogu proučavati samo u vezi s celokupnim građanskim pravom Skraćene Sintagme i Justinijanovim zakonom.⁶³ Ovi pravni akti, zajedno sa Dušanovim zakonikom, predstavljali su izvore prava u Dušanovo vreme⁶⁴.

Sintagma Matije Vlastara⁶⁵, soluskog jeromonaha i kanoniste, je sa grčkog u celosti prevedena na tadašnji srpski jezik (Puna Sintagma). Puna Sintagma, nije nikada ušla u sastav Dušanovog zakonodavstva⁶⁶ jer je

⁵⁷ Solovjev Aleksandar, *Istorija slovenskih prava – Zakonodavstvo Stefana Dušana cara Srba i Grka*, Službeni list SRJ, Beograd, 1998, str. 188 i 189.

⁵⁸ Vidi: Grupa autora, *Istorija srpskog naroda, prva knjiga*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1981, strana 557; Blagojević Miloš i dr., *Srbija u doba Nemanjića*, TRZ "Vajat"-IRO "Beograd", Beograd, 1989, strana 169; Bojović, Boško, *Kraljevstvo i svetlost*, Javno preduzeće Službeni list SRJ, Beograd, 1999, strana 225; Šarkić Srđan i Popović Dragoljub, *Veliki pravni sistemi i kodifikacije*, Savremena administracija, Beograd, 1993, strana 83.

⁵⁹ Vidi: Šarkić Srđan, Popović, Dragoljub, *ibidem*. Stojan Novaković je u pomenutom delu naveo 20 prepisa Dušanovog Zakonika, a Nikola Radojčić u navedenom delu (str. 14. do 24) nabraja 24 prepisa Zakonika.

⁶⁰ Tako, na primer, najstariji prepis Zakonika, za koga se smatra da je nabliži originalu, je Struški prepis koji ne sadrži numeraciju članova. Sačuvana je jedna polovina Zakonika i to na 15 poluistrulelih listova hartije. Prepis se nalazi u Biblioteci imena V.I. Lenjina u Moskvi. Neizvesno je kada je sačinjen Struški prepis Zakonika: 1373 - 4, ili 1395 - vidi: Solovjev Aleksandar, *Zakonodavstvo Stefana Dušana*, Javno preduzeće Službeni list SRJ, Beograd, 1998, strana 327; Nikola Radojčić, *op. cit.*, strana 14; Stojan Novaković, *op. cit.*, strana LXV.

⁶¹ Vidi: Konstantin Jireček, *op. cit.*, strana 143.

⁶² Aleksandar Solovjev, *op. cit.*, strana 416.

⁶³ Vidi: Babić Ilija, Stanjanin u Dušanovom zakoniku, *Zbornik radova Dušanov zakonik – 650 godina od njegovog donošenja*, Akademija nauka i umetnosti Republike Srpske, Banja Luka, 2000, strana 351.

⁶⁴ Grupa autora, *Istorija srpskog naroda, op. cit.*, strana 557.

⁶⁵ Matija Vlastar je Sintagmu sastavio 1335. godine. U Sintagmu je uneo svu najvažniju građu crkvenog i svetovnog prava - vidi: Aleksandar Solovjev, *op. cit.*, strana 386.

⁶⁶ *Ibidem*, strana 559.

izražavala stavove i pretenzije vizantijskog cara⁶⁷. Da bi zadovoljio i podanike u "Grčkim zemljama" gde je bila jaka tradicija vizantijskog prava, Dušan je morao "da primi te grčke zakone"⁶⁸.

Od Pune Sintagme načinjena je Skraćena Sintagma, "za sud carski" i to "najverovatnije zimi 1348 -1349."⁶⁹ koja je ušla u sve zbornike Dušanovog zakonodavstva, uz sam Zakonik i uz Justinijanov zakon.⁷⁰ Iz Pune Sintagme izostavljeno je do jedne trećine teksta i to crkvena pravila i odredbe koje nemaju zakonske sankcije. Bez promene su zadržani zakoni vizantijskih careva koji su kao zakoni važili u grčkim zemljama, a u srpskim zemljama su još ranije bili poznati kao deo Nomokanona⁷¹. Skraćenoj Sintagmi dodate su skraćene odredbe Jovana Posnika i kratki Justinijanov zakon (ima 33 člana).

Justinijanov zakon reguliše agrarne odnose. Većina odredaba tog zakona je preuzeta iz Zemljoradničkog zakona (u celosti je bio preveden na stari srpski jezik) s kraja VII ili početka VIII veka i u celosti⁷².

Dok je za crkvu važio Nomokanon⁷³, za svetovne sudove važila je Skraćena Sintagma + Justinijanov zakon + Dušanov zakonik.⁷⁴ U svim starijim prepisima Dušanov Zakonik je bio na trećem mestu - posle Skraćene

⁶⁷ To proizilazi i iz svih 19 prepisa Potpune Sintagme sa kojom se zajedno nikada ne pojavljuje Justinijanov zakon, a ni Dušanov Zakonik - vidi: Solovjev Aleksandar, *op. cit.*, strana 360.

⁶⁸ *Ibidem*, strana 397.

⁶⁹ *Ibidem*

⁷⁰ Vidi: Grupa autora, *Istorija srpskog naroda, op. cit.*, str. 559 i 560.

⁷¹ Solovjev Aleksandar, *op. cit.*, strana 398. O Nomokanonu vidi, na primer: Petrović, Miodrag, *O Zakonopravilu ili Nomokanonu Svetog Save*, Kultura Beograd, 1990, str. 7 - 36; Obolenski Dimitrije, *Šest vizantijski portreta*, Srpska književna zadruga, Prosveta, Beograd, 1991, str. 157 i 158.

⁷² U nauci je sporno ko je sastavio (izdao) Justinijanov zakon. Po jednom mišljenju on se vezuje za Sirijca Leona Isavrijskog koji je 717. zauzeo carigradski presto. Naziv Justinijanov zakon je ovom pravnom izvoru dat zbog toga što se pretpostavlja da je kompilovan iz Justinijanovih knjiga - vidi: Novaković Stojan, *Srednjevekovna Srbija i rimsko pravo*, u knjizi *Vaskrs države srpske i druge studije*, NIU Službeni list SFRJ, Beograd, 1986, str. 247. i 256. Suprotno tome, ističe se da je Justinijanov zakon skraćeni oblik Zemljoradničkog zakona, kojeg je za potrebe provincija, krajem VII ili početkom VIII veka, najverovatnije izdao Justinijan II - vidi: Obolenski Dimitri, *Vizantijski komonvelt*, Prosveta, Beograd, 1996, strana 383; Ostrogorski Georgije, *Istorija Vizantije*, Prosveta, II fototipsko izdanje, Beograd, 1996, strana 108.

⁷³ Prema jednom mišljenju "Najznačajniji srpski pravni spomenik 13. veka je crkvenopravni i delimično građanski zbornik ili *Nomokanon svetog Save*" - Bojović Boško, *Kraljevstvo i svetlost*, Javno preduzeće Službeni list SRJ, Beograd, 1999, str. 40 i 41.

⁷⁴ Solovjev Aleksandar, *op. cit.*, strana 360.

Sintagme i Justinijanovog zakona.⁷⁵ Na osnovu toga se, ipak, ne može pouzdano zaključiti, kako to ističe jedno mišljenje,⁷⁶ da je "Zakonik za svoj uvodni deo imao skraćenu Sintagmu".

Najveći deo normi građanskog prava se nalazi u Skraćenoj Sintagmi i Justinijanovom zakonu i imaju opšti karakter u odnosu na pojedine građanskopravne odredbe koje sadrži Dušanov zakonik⁷⁷.

Uticao rimskog prava je u Srbiji upotpunjen donošenjem Srpskog građanskog zakonika 1844. godine. On je sačinjen na osnovu Opšteg austrijskog građanskog zakonika koji je recipirao rimsko pravo.

4.3. Rimsko pravo, osnov kontinentalnog evropskog prava

Srednjovekovni pravници, iako opterećeni dogmatskom logikom, ali skloni sistematizaciji i uopštavanju, prerađivali su rimsko pravo, i ugradili ga u evropske pravne sisteme. Savremeni pravni sistemi (izuzev zemalja šerijatskog pravnog kruga, Kine, Indije i još jednog braja zemalja) dele se na one koje su nastali na tradicijama rimskog prava – zemlje civilnog prava i zemlje engleskog precedentnog prava – Common Law. Pravni krug civilnog prava obuhvata sve zemlje Evrope, ali i Škotsku i Severnu Irsku. Naime, Škotska je recipirala rimsko građansko pravo i njegovu sistematizaciju zasnovala na Justinijanovim Institucijama.⁷⁸

Oštroumno se zapaža: "Rim je preko svog prava ponovo osvojio one provincije koje je bio izgubio na bojnopolju"⁷⁹.

⁷⁵ *Ibidem*, strana 359.

⁷⁶ Vidi: Fajfrić, Željko, *Zakonik Cara Dušana*, Glasnik Advokatske komore Vojvodine, broj 3/99, strana 71.

⁷⁷ U pravnoj literaturi se opravdano istražuje razlika u stilizaciji pojedinih članova Dušanovog zakonika. Iz jedne grupe članova Zakonika proizilazi da se taj zakonik mora primeniti na pojedine odnose, a iz druge da se na odgovarajuću pravnu situaciju primenjuju i drugi zakoni (prvenstveno Skraćena Sintagma i Justinijanov zakon). Tako je član 172 Dušanovog zakonika (Prizrenski prepis) je propisao: "Vsake sudije da sude po zakoniku, pravo, kako piše u zakoniku..." Sudije su, prema ovim odredbama, dužne suditi po postojećim zakonskim propisima tj. ne samo po Dušanovom zakoniku i po propisima Skraćene Sintagme, Justinijanova zakona i odredbama hrisovulja, koje nisu protivne zakonima i najzad običajnom pravu - vidi: Lazar Urošević, *Pravosuđe i pisano pravo u srednjovekovnoj Srbiji*, Beograd, 1939, str. 113 i 114.

⁷⁸ Watson Alan, *Pravni transplati*, Pravni fakultet, Beograd i Institut za uporedno pravo, Beograd, 2000, strana 71.

⁷⁹ D'Antrev Alesandro, *op. cit.*, strana 24.

5. Hrišćanstvo i propast antičkog sveta

Najveća zapadna religija, čiji je osnivač Isus Hrist, je hrišćanstvo. Ono, međutim, nije nastalo u Evropi, nego na tlu današnjeg Izraela, u Jerusalimu. Jevreji, kao docnije i hrišćani, verovali su da postoji samo jedan Bog, koji je i gospod Izrailja. Utemeljujući spisi Izrailja su Sveti spisi Izrailja koji su kasnije nazvani Stari zavet. Hrišćani su počeli da Stari zavet smatraju Rečju Božijom ili svedočanstvom o Reči Božijoj, ali i spise o počecima hrišćanstva koji su nazvani Novi zavet. Novi zavet je, po hrišćanskom verovanju, proročko ispunjenje Starog zaveta⁸⁰.

U apostolsko doba (prvi vek naše ere) hrišćanska crkva se odvaja od jevrejskog naroda. U Rimskom carstvu Crkva je jačala svoj položaj počevši od 100. godine n. e. do 313. g. n. e. kada joj Konstantin daje zvanični status. To je i period borbe Crkve sa gnosticizmom. Godine 325. održan je Nikejski sabor koji je doneo Nikejsko vjeruju. Istočna i Zapadna crkva se razdvajaju 1054 – Velika šizma (great schism, the), a to stanje traje i danas. Uzrok šizme je zahtev Lava IX da se Svetoj stolici u Rimu prizna vrhovna jurisdikcija. Pošto je taj zahtev odbijen na oltaru Svete Sofije u Konstantinopolju ostavljena je bula o ekskomunikaciji⁸¹.

Prelazak na hrišćanstvo doneo je Rimskom carstvu ogromne probleme. Istoričari postavljaju utemeljeno pitanje da li je preobraćanjem u hrišćanstvo Rim neposredno prouzrokovao ili posredno doprineo propasti antičkog sveta? “Ima li istine u raspravama onih koje je Avgustin pozivao da veruju u Božju državu (čak i ako tu istinu treba drastično preformulisati u svetovnom smislu) a koji su govorili da se pad Rima u ruke Alariha 410. godine desio zato što su Rimljani napustili svoje stare bogove, zatvorili hramove 391. godine i zabranili paganski običaj prinošenja žrtava?”⁸² Potvrđan odgovor na ovo pitanje proističe iz činjenice da je Crkva stvorila hijerarhijsko alternativno društvo. Hrišćani su stalno raspravljali o sve suptilnijim aspektima dogme. Oni koji su jednom odbili da se ispovede ne mogu biti podanici Božijeg kraljevstva. Posle toga su smatrani strancima i neprosvećenima. Na četvrtom saboru u Halkedonu 451. monofiziti nisu prihvatili odluke tog sabora. Oni su osnovali suparničku hijerarhiju protiv

⁸⁰ Edvards L. Dejvid, odrednica Hrišćanstvo u knjizi *Ilustrovana enciklopedija religije*, Stilos doo, Novi Sad, 2006, str. 232. i 233; Grupa autora, *Enciklopedija živih religija*, u redakciji Krim Kita, Nolit, Beograd, 1990, strana 263; Riz Viljem, *op. cit.*, strana 322.

⁸¹ *Ibidem*, strana 902.

⁸² Bordman, Džon, Griffin, Džasper i Mari, Ozvin, *Oksfordska istorija rimskog sveta*, Clio, 1999, str. 446 i 447.

onih koji su bili u zajednici sa pravoslavnim patrijaršijama, posle čega počinje njihovo proganjanje po Egiptu i Siriji. Ove provincije, oslabljene međusobnim sukobima pale su 634. godine pod arapsku vlast⁸³.

Hrišćanstvo je nerazdvojno povezano sa evropskom kulturom, a najveći uticaj na živote ljudi u Evropi ostvarila je Biblija. Prevodi Biblije na latinski nazivaju se Vulgata (a posebno za Hijeronimov iz IV veka, koga je zvanično odobrila Rimokatolička crkva - to je prva knjiga koja je štampana u štamparskoj mašini s pokretnim slovima), dok se grčki prevod Biblije naziva Septuaginta. Biblija je objedinila književnost, umetnost i celokupnu kulturu⁸⁴

Zaključci

Civilizacija antičke Evrope je propala, ali sva njena dostignuća nisu uništena. Jako korenje koje je pustila grčko rimska kultura, a posebno rimsko pravo i hrišćanstvo omogućilo je da nikne, raste i razvije se snažno drvo - Evropa.

Grčka antička filozofija utkana je u filozofiju i nauku Evrope, ali i čovečanstva. Rimsko pravo stvorilo je sistem prava univerzalne vrednosti koji je, izražen u Corpus iuris civilis – u, sačuvan i prenet potomstvu Evrope i sveta.

Hrišćanstvo je neraskidivo vezano za evropsku kulturu, a najveći uticaj na živote ljudi u Evropi ostvarila je Biblija.

Bez antičkog korenja Evropa bi bila drukčija i, verovatno, u prošlosti i danas, manje uspešna.

⁸³ *Ibidem*, str. 448 i 449.

⁸⁴ Zapaža se da se datumi nastanka evropskih nacija čudno podudaraju sa datumima pokrštavanja njihovih vladara (pojava francuske nacije se, tako vezuje za Hlodovigovo krštenje 496, Kijevske Rusije 988, Poljske 966, Mađarske 972 itd.) – vidi: Mazurkjevič Pjotr, Hrišćanski koreni Evrope, u knjizi *Evropska civilizacija*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, strana 40.

Conclusions

Civilization of antic Europe collapsed but all its achievements have not been destroyed. Strong roots of Greek and Roman culture and especially the Roman law and Christianity provided for the strong three - Europe to appear, grow and develop.

Greek antic philosophy is woven into philosophy and science of Europe and also into the whole mankind. The Roman law created the system of laws of the universal value which, expressed in Corpus iuris civilis, has been preserved and transferred to the descendants of Europe and the world.

Christianity is unbreakably connected to the European culture and the greatest influence on the lives of people in Europe had the Bible.

Without antic roots Europe would have been different and probably less successful both in the past and today.

Key words: *Greek Roman Ancient culture; origin of the name of Europe; Alexandrian library; reception of the Roman law; Christianity*